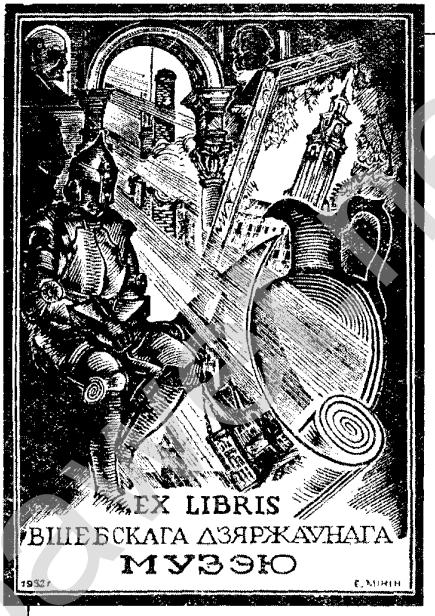

ARCHE

Гістарыяграфія 1920-х гадоў:
«доўгае XIX стагодзьдзе».
Частка 1. Мова і нацыя

ARCHE 9 (130)
верасень 2014

**Навуковы, навукова-папулярны
і літаратурна-мастацкі часопіс
«ARCHE Пачатак» выдаецца
з верасня 1998 года штотомесяц.**

РЭДАКЦЫЯ:

Валер Уладзіміравіч Булгакаў —
галоўны рэдактар
Аляксандр Пашкевіч — шэф-рэдактар
Дзмітрый Віцько — рэдактар
Віктар Жыбуль — карэктар

Укладанне нумара — Алег Дзярновіч

**ARCHE is a Partner of European
Cultural Journals Network Eurozine
(www.eurozine.com)**

Адрас для допісаў: ARCHE, а/с 3,
220018, Мінск-18.

E-mail: analytyka@yahoo.com.
Тэл. (029) 550-79-69.

Заснавальнік: Таварыства з абмежаванай
адказнасцю «Гайсак».

Выдавец: Таварыства з абмежаванай
адказнасцю «Гайсак».

Пасведчанне аб регістрацыі першядычнага
выдання № 484 ад 22 мая 2013 г.,
выдадзеннае Міністэрствам інфарматыі
Рэспублікі Беларусь.

Разліковы рахунак 3012742148010. Аддзя-
ленне № 539 ААТ «Белінвестбанк» у г. Мінску.
Код банка 153001739. УНП 191768717.

ISSN 1392-9682

Юрыдычны адрес: вул. Халмагорская, д. 80,
п. 10Д, 220137, Мінск.
Цена дамоўная.

Рэдакцыя не вяртае і не рэцензуе рукапісаў.
Рэдакцыя рэдагуе матэрыялы, прынятыя
да друку.

Часопіс можна замовіць у распаўсюднікаў:

Баранавічы — Руслан Равяка,
тэл. (029) 767-20-37.

Берасце — Irap Бараноўскі,
тэл. (0162) 25-61-55, (029) 8-000-157.

Віцебск — Барыс Хамайда,
тэл. (029) 892-24-01.

Гародня — Эдвард Дмухоўскі,
тэл. (029) 133-87-17.

Гомель — Яўген Меркіс,
тэл. (044) 749-41-66.

Маладечна — Алеся Кшталтнты,
тэл. (044) 792-36-88, (033) 602-19-74.

Мінск — Сяргей Бахун,
тэл. (029) 724-54-56, 624-54-56.

Шукаем распаўсюднікаў з іншых мясцінай.

Падпісаны друк 10.12.2014. Выход у свет
22.12.2014. Фармат 60x90 1/16. Друк афсетны.
Гарнітура Школьная. Наклад 500 асобнікаў.
Замова 1393.

Надрукавана з гатовых дыяпазітываў заказчыка
ў друкарні ТАА «Медысонт», вул. Ціміразева, д. 9,
220004, Мінск.

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі
выдаўца, вытворцы, распаўсюджвалініка
друкаваных выданнў

ЛП № 02330/20 ад 18.12.2013.

У афармленні першай старонкі вокладкі
выкарыстаны эксплібрис Віцебскага дэяржаўнага
музея, 1932 г.

© «ARCHE Пачатак», 2014

ARCHIE

9 2014

ЗЪМЕСТ

ПРАДМОВА

- АЛЕГ ДЗЯРНОВІЧ. «Доўгае XIX стагодзьдзе» беларускай гісторыі 5

МОВАНАНДЕЕ

- АЛЯКСАНДАР ШЛЮБСКІ. Адносіны расійскага ўраду да беларускае мовы ў XIX ст. 15
АЛЬГЕРД ШЛЮБСКІ. Доля кнігасховаў і архіваў зямель крыўскіх і былога Вялікага Княства Літоўскага.
Матар'ялы да крыўскай гісторапісі 64
ЛЕЎ ЦВЯТКОЎ. Увагі аб мове філёмататаў 138
I. Некалькі слоў аб беларусізмах у філёмататаў у іх польскіх творах 138
II. Асаблівасці нашае мовы ў беларускіх філёмацкіх творах
 Яна Чачота 157
 Імя назоўнае 167
 Імя прыметнае 168
 Займія 169
 Дзеяслоў 169
 Неадменныя часынны мовы:
 Прыслоўі 171
 Прыназоўнікі 171
 Злучнікі 172
 Некаторыя ўвагі адносна сынтаксу 172
МІХАЙЛА ПІЯТУХОВІЧ. Францішак Багушэвіч як ідэоляг беларускага адраджэння і як мастак 176
УЛАДЗІМЕР ПІЧЭТА. Щытаньне аб вышэйшай школе на Беларусі ў мінульм 202
УЛАДЗІМЕР ПІЧЭТА. Формы нацыянальнага і опозыцыйнага руху на Беларусі 227
ДАНИЛА ВАСІЛЕЎСКІ. Сталецьце краязнаўчай працы на Беларусі 259

АЛЯКСАНДАР ШЛЮБСКІ. Паны і сяляне	
ў першай палове XIX стагодзьдзя	273
I. Сытуацыя вачамі ўладаў	274
II. Экономічнае становішча сялян.	275
III. Катаваныне і зьдзекі польскімі панамі беларускіх сялян.	280
IV. Адказы беларускага сялянства на зьдзекі польскіх паноў	283
V. Рэакцыя царскіх уладаў .	286
ДАНІЛА ВАСЛІЕЎСКІ. Беларускае вольна-экономічнае таварыства	289
МІХАІЛ МЯЛЕШКА. Сялянскае пытаньне ў часе паўстання 1863 году ў Беларусі	299
ДАНІЛА ВАСЛІЕЎСКІ. Сялянства Віцебскай і Магілёўскай губэррань у паўстанні 1863 году	313
ІЗРАІЛЬ СОСІС. Да гісторыя антыгабрэйскага руху ў царскай Расеі	331
Г. ПЕРЛІН. Да гісторыі яўрэйскага друку на Беларусі	371
САЛАМОН КАЦЭНБОГЕН. Прававое становішча габрэяў у Беларусі напярэдадні рэвалюцыі 1917 г.	378
РЫГОР РАК. Рамеснік м. Менску да рэвалюцыі 1917 г. (1866—1916 гг.)	397
I. Структура цехаў у XIX сталецці.	397
II. Лік цехавых рамеснікаў.	399
III. Склад цехаў.	401
IV. Эканамічнае становішча падмайстраў і вучняў.	404
V. Эканамічнае моц рамеснікаў у пэрыяд 70-х гадоў.	405
VI. Эканамічнае становішча рамеснікаў у пэрыяд 80—90-х гадоў.	407
VII. Эканамічнае становішча рамеснікаў у 1900-я гады.	409
VIII. Стан рамеснікаў пасля Японскай вайны да 1916 г.	410
ЯНКА ЛЯЎЧУК. Фабрычна-прамысловыя прадпрыемствы места Менску (Нататкі да маршрутаў)	412
Дасьледваныне Менскага рынку студэнтамі Белпэдтэхнікуму ад 31.X.1927 г.	421

ПРАДМОВА

«Доўгае XIX стагодзьдзе» беларускай гісторыі

Вызначэнне «доўгае XIX стагодзьдзе» было прапанаванае брытанскім гісторыкам Эрыкам Гобсбаўмам (*Eric Hobsbawm*), які вылучыў асобны гістарычны перыяд, што цягнуўся ад 1789 да 1914 году. Храналягічныя рамкі гэтага перыяду даволі праэрысты: ягоны пачатак адлічваецца ад Вялікай Французскай рэвалюцыі, а заканчэннем быцьця пачатак Першай Сусветнай вайны, у выніку якой быўлі ліквідаваныя Германская, Расейская, Аўстра-Вугорскія імперыі. Такім чынам, адной з найгалаўнейшых асаблівасцяў гэтага «працяглага» стагодзьдзя было дамінаванне ў съвеце імперый.

Паміж гэтымі памежнымі датамі — 1789 і 1914 гг. — разгарнуўся ланцуг падзеяў, што застаюцца цэнтральнымі для разумення съвету, да якога мы цяпер прыйшли: прамысловая рэвалюцыя, урбанізацыя, з'яўленыя сучасных ідэалёгій, развязаныя сацыялістычных і нацыяналістычных рухаў, першая вікторыянская глябалізацыя... Пры ёсёй гэтаі дынаміцы, Гобсбаўм бачыў акрэслены перыяд як адзінную гістарычную эпоху. Пры гэтым першы яе этап (па 1848 г.) пачынаўся як перыяд «падвоенай рэвалюцыі» — французскай 1789 году і адначасовай зь ёй (брыванская) прамысловай рэвалюцыі¹.

Эрык Гобсбаўм быў, напэўна, апошнім марксистам сярод вялікіх гістарыёграфаў; проблемы крызісу і прагрэсу («сэйсмічных зрухаў і чалавечых катаклізмаў»)² былі яму вельмі блізкія мэтадалягічна і, апрош таго, адпавядалі яго жыццёваму досьведу. Народжаны ў 1917 г. у сям'і аўстрыйскіх габрэй, якія няўдала спрабавалі займацца бізнесам у эгіпецкай Александрыі, Эрык Гобсбаўм пасля аншлюсу Аўстрый нацысцкай

ПРАДМОВА

Нямецчынай вымушаны быў эміграваць у Брытанію, зь якой гісторык і звязаў сваё далейшае жыццё. Вызначанаму ім прамежку часу — «доўгаму XIX стагодзьдзю» — Гобсбаўм прысьвяціў сваю трэлётню: «Эпоха рэвалюцыяў: Эўропа 1789—1848», «Эпоха капіталу: Эўропа 1848—1875» і «Эпоха імперыяў: Эўропа 1875—1914».

Калі стагодзьдзе як працяглы адразак часу набывае мэтафарычныя рысы і ўжо не ўкладаецца ў строгія рамкі храналёгіі, яно набывае новае гучаныне і імя — пра яго ўжо можам казаць ня проста як пра стагодзьдзе, а як пра Век.

Флангінальным чынам беларуская гісторыя «XIX стагодзьдзя» ўкладаецца ў «доўгага XIX стагодзьдзя» Гобсбаўма — ад эпохі падзелаў Рэчы Паспалітай да пачатку той самай вайны, якая разам з сацыяльнымі катэлізмамі пахавала пад сваімі руінамі Расейскую імперию.

У Беларусі систэмнае вывучэнне гісторыі XIX ст. пачалося досыńць рана, у 1920-х гадах, разам з савецкай палітыкай беларусізацыі і Новай эканамічнай палітыкай. У плянне мэтадалагічным гэта быў дзіўны мік: паніроўнне да скрынскага марксізму, захаваныне яшчэ старой універсітэцкай школы (пераважна гістарычна-прававога кірунку), а таксама ўзынікненне новай грамадзкай энэргетыкі — жадання ствараць. Важна, што гэтыя даследаванні распачыналіся ва ўмовах інстытуалізацыі беларускай науки — паўставання на працягу 1920-х гадоў Беларускага дзяржаўнага юніверситету ды Інстытуту беларускай культуры (у далейшым — Беларуское Акадэміі науку)¹.

У той час сапраўдныя прарыў адбыўся ў вывучэнні сэрэднявечнай і раннепемадорнай Беларусі — прарыў у шырыні тэматычнага ахопу, пашырэныні ўвагі да сацыяльнай гісторыі і гістарычнай урбаністыкі. Пакуль што гэта адбывалася, пераважна, на базе апублікованых раней крыпіцаў. Маладыя студэнты-гістракаўцы і нованабраныя рэкторам Уладзімерам Піշчотам асыпіранты толькі навучаліся рамяству эўрыстыкі: разъбіраць беларускі скоропіс, арыентавацца ў розных храналагічных систэмах, засвойваць мовы нашага рэгіёну Эўропы. Здабыткам тагачаснай мэдываістыкі ўжо быў прысьвечаны адзін з нумароў «ARCHE» — № 7 за 2009 год. Тады атрымаўся аб'ёмны том у 1108 старонак, які знайшоў свайго ўдзячнага чытача.

¹ Хобсбаум О. Век революции. Еўропа 1789—1848. Ростов-на-Дону, 1999. С. 6.

² Хобсбаум О. Век імперии. 1875—1914. Ростов-на-Дону, 1999. С. 472.

³ Сыцельны агліяд прафесару інствітуалізацыі беларускай гістарычнай науки ў 1920-х гадах гл.: Дзяніровіч А. Гістарыографія эпохі НЭПу // ARCHE. 2009. № 7. С. 7—19.

Гэтым разам да ўвагі аматараў і знаўцаў беларускай гісторыі пранануеца панарама гістарыяграфіі 1920-х гадоў, прысьвеченая наступнаму, асobнаму пэрыяду мадэрнай эпохі — панаму «доўгаму XIX стагоддзьдзю». Гэты том плянунца выдаець у дзвюх частках. У першую ўвайшлі працы, прысьвеченныя нацыянальным ірацісам і сацыяльной гісторыі. Пры гэтым аўтарамі асьвятлянецца гісторыя не толькі беларусаў, але і іншых этнічных груп нашага краю, у першую чаргу габрэй і палякаў. Другая частка, выхад якой плянунца неўзабаве, як мяркуеша, будзе складзена з тэкстаў, прысьвеченых гісторыі ўзброенага змагання за вызваленне з-пад расейскага панаванья, а таксама барацьбы за сацыяльную і палітычную эмансыпацию: падзеям наўстанцтва 1830—1831 і 1863 гг., народніцкаму руху і рэвалюцыі 1905—1907 гг.

Рубрыкацыя тому адлюстроўвае тэматыку даследаванняў, якія стала прыярытэтнай у тиях гады. Многія сформуляваныя тады тэзы сталі клясычнымі для беларускай гістарыяграфіі (у далейшым, можа, запатра «агульнастрыктыўнімі» і кампактнымі, без належнай расцінфроўкі і глумачэння).

Праблемы, якія былі топавымі для гісторыкаў у 1920-я гады, — гэта, пайперы, праблемы нацыянальнай мовы і культуры ў пырокім іх разуменіі — як культуры сучаснай і прафесійнай. У дадзеным нумары «ARCHE» гэтыя тэксты звычайна ўпісаны пад рубрикай **«Мова і нацыя»**. Расчышынае нумар тжкет Аляксандра (Альгерда) Шлюбескага «Адносіны расейскага ўраду да беларускай мовы ў XIX ст.». У сваім даследаванні аўтар наспрабаваў разабрацца з праблемамі забароны царкімі ўладамі беларускай мовы. Гэты сюжэт стала пратысаўся ў беларускай публіцыстыцы. Між тым, як і многія іншыя гістарычныя наўбеч, гэты факт таксама мае шмат вымярэння. Яничо ў 1928 г. Шлюбекі наказаў, што забарона тычылася тэкстаў, друкаваных лацінай. На сёньняшні дзень першыя такі випадак датуецца 1859 г., калі цэнзура забараніла распаўсюд цытамі Адама Міцкевіча «Пан Тадэвуш». беларускі пераклад якой зрабіў Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч. Націставай для забароны стаўся ўрадавы цыркуляр, які забараняў «печатанне азбук, содергашчих в себе применение попольскаго алфавіта к русскому языку». Вынікае, што расейскія ўлады бачылі большую небяспеку ў лацінскім альфабеце, а не ў гаворках тубыльцаў — альфабёт быў выразным цывілізацыйным маркерам мовы пісьма, а вусенія гаворкі для бюракратычнай систэмы з налагданым справаводствам не выклікалі асаблівага непакою. Сам Шлюбескі прызнае, што

офицыйныя даныя аб забароне беларускага друку пасяля 1859 г. пакуль што ня знайдзены, і з гэтае прычыны прыстасаванне памянёнаі забароны да плюных дат траба лічыць істым не ўрунтованым.

І больш таго:

На меры патрэбы расіескі ўрад выкарыстоўвае беларускую мову для найлепшага правядзення русіфікацыі і для вялікадзяржаваўных мэт, адначасна не дазвалочы працягліца «провінціальному патрнотизму».

Ад сябе дадамо яшчэ, што тая беларуская літаратура, якая існавала ў сярэдзіне XIX ст., практычна ўся стваралася ў лацінскай графіцы. Таму ва ўмовах забароны лацінкі па-за цэнзурай фактычна апыналася сапраўды пісьмовая беларуская мова. Такім чынам, ва ўмовах, калі начынаючы фармавацца нацыянальныя праекты, а сярод насельніцтва пашыраецца асьвета, лінія расколу іраходзіць па графічных систэмах. Для імпэрскіх галоўныі вораг — не столькі мова, як яе ідэнтыфікацыя пэўным культурным кодам, пісьмом.

Яшчэ ў адным сваім тэксле («Доля кнігасховаў і архіваў зямель крыўскіх і былога Вялікага Княства Літоўскага: матар'ялы да крыўскай гісторапісі») Альгерд Шлюбскі сканцэнтраваў звесткі пра падтрыку, найперш расейскіх уладаў, у адносінах да бібліятэчных і архіўных збораў нашага краю, начынаючы з канца XVIII ст. Фактычна аўтар падводзіць да высновы, што гэта была мэтанакіраваная падтрыка сінарацкай гісторычнай спадчыны — ідэалагічна невыгодныя для царскай адміністрацыі фрагменты і сюжэты гэтай спадчыны мэтанакіравана злімінаваліся. Пры tym, што названы тэкст Шлюбскага ня ёсьць аналітычнай публікацыі, а толькі акумуляцый эмпрычных звестак.

Таксама важна ўсъведамляць, што культуратворчыя працэсы ў Беларусі першай паловы XIX ст. мелі сацыяльную афарбоўку. Леў Цвяткоў, аўтар наступнага артыкулу, аналізуячы мову філямату, адзначае, напрыклад, пра мову Яна Чачота: «мы пераканаліся ў tym, што гэта дыялект, даволі блізкі да сучаснага нам літаратурнага, але ія тожсамы, не ідэнтычны з ім», і што гэта «мова беларуская бясирэчна, але з пэўнымі клясавымі, я б сказаў, дробнішляхацкімі адзнакамі».

Пра сацыяльны патас Францішка Багушэвіча пісаў літаратуразнаўца Міхайла Піятуховіч (артыкул «Францішак Багушэвіч як ідэолаг беларускага адраджэння і як мастак»). Аўтар, між іншым, адзначае:

Другая палова мінулага стагодзьдзяч, на якую прыпадае чыннасць Багушэвіча, — гэта пары ліквідацыі прыгоннай гаспадаркі і разьвіцця ў нас прамысловага капіталізму.

Наводле Піятуховіча, Багушэвіч дадае да падобнай сацыяльнай рэфлексіі «рамантыку мінулага» і «абурэннне супроць рэнегацтва».

Першы рэктар ВДУ Уладзімер Пічэта, адзін з стваральнікаў наукаўской гісторыяграфіі Беларусі ў 1920-х гадах, быў скільны да аналізу

шырокіх праблем. У сваім артыкуле «Пытаньне аб вышэйшай школе на Беларусі ў мінульм» Пічта выводзіць генэалёгію ўніверсytetu kraujo з канца XVI ст. — ад Віленскай акадэміі. У пачатку ж XX ст. пытанье пра адкрыцьцё ў краі ўніверсytetu набыло палітычныя харктар. За ўніверсytetu хадайнічалі краёвы Зъезд сельскіх гаспадароў, Менская і Віцебская гарадзкія думы. Паводле Пічэты, усе,

хто пісаў аб неабходнасці адчынення ўніверсytetu на Беларусі, зразумела, разглядалі Беларусь толькі як частку Расійскае імперыі, якая мае свае месныя этнографічныя, культурныя і экономічныя асаблівасці. Універсytet на Беларусі павінен быў зьявіцца правадіком расійскага грамадзкасці і расійскага політыкі.

Аднак

Міністэрства народнае асьветы, як і раней, баялася таго, каб ўніверсytet на Беларусі не зрабіўся цэнтрам нацыянальна-культурнага і політычнага руху, што спрыяла б нашыржанню ў краі політычнага настрою, які з пункту погляду агульнарасійскіх дзяржаўных ідэй быў зусім нежаданым.

У сваім наступным тэксле «Формы нацыянальнага й опозыцыйнага руху на Беларусі» Ўладзімер Пічта праводзіць выразную ліпю падзеленасці гістарычнага лёсу Беларусі паміж Расеяй і Польшчай, якая інтэрпрэтавана сацыяльна:

Беларускі нацыянальны культурны рух — гэта пратест супраць прыгнічальнія беларускага сялянства з боку насіцеляў польскай і расійскай культуры.

Пічэта фактычна распачаў вывучэнне тэмы краёвасці — палітычнай плыні першага дваццацігоддзя XX ст. у Беларусі і Літве, дзеячы якой, галоўным чынам, карэнная каталіцкая і польскамоўная шляхта, сумяшчалі ў сваёй праграме аўтанамісцкія («краёвыя»), лібрэратыўныя і інтэрнацыянальныя лέсунгі. Таксама дастаткова цікавая ацэнка Пічэта разных пэрсаналій таго часу. Пра працы вядомага віцебскага гісторыка і археографа Аляксея Сапунова Пічэта выказваўся наступным чынам:

Працы Сапунова вельмі аднабочныя на сваіх пунктах погліду. Яму не ўдалося мінаваць крайнасцяў пры ідолёгічнай іх набудове. Аўтор зазначае выразную асаблівасць Беларусі ад Польшчы, заўважваючы ўсе адмоўныя ўплывы Польшчы на Беларусь, робіць гэта далёка не ў об'ектыўным навуковым відзе. З другога боку, у працах А. Н. Сапунова наязычайна моцны расійска-праваслаўны

пункт пагляду, які готовы апраўдаць у імя змаганьня з Польшчай усе мерапрыемствы царскага ўраду.

У выніку Пічэта робіць вельмі жосткую выснову: «Гэты пункт поглядзу зводзіць да нічога многія працы А. П. Сапунова». Але пры гэтым Пічэта становіча ацэньвае дзейнасць Сапунова ў іншым пляне:

...але апошні [Сапуноў — А. Дз.], як выдаўца матар'ялаў па гісторыі Беларусі, вынятых з цэнтральных архівахавальняў, займае віднае месца сярод даследчыкаў мінуўшчыны Беларусі.

Дапіла Васілеўскі ў сваім артыкуле «Сталецьце краязнаўчай працы на Беларусі» ўключаў рэгіональныя культурніцкія і асьветніцкія ініцыятывы шляхецтва першай паловы XIX ст. у кантэксте разъвіцця краязнаўства ў Беларусі. Васілеўскі таксама спрабуе супрацьстаяць беларускім мінтальнікам стэрэатыпам. Не называючы ненасрэднія імя Янкі Купалы, аўтар цытуе наступнае выказваньне паэта: «Невясёлая старонка наша Беларусь». І тут жа сам разъмажкоўваеца з традыцыйнай самасдзетвам:

Невялічкі час працы над запраўдным вывучальнем бацькаўшчыны ўпружнівае нас у тым, што мы смуткуем толькі з прычыны сваёй несвядомасці: уся бяда ў тым, што мы самі зусім мала ведаем Беларусь і беларуса. Здараеца так, што пакуль краязнаўцы скардзяцца на педаход друкаваных крыніц, — найкаштоўнейшыя кнігі пра Беларусь стачць на паліцах бібліотэк, пад пылам даўных гадоў.

1920-я гады былі адзначаныя систэмнымі паваротам да аграрнай проблематыкі. У гэтым нумары часопісу падобныя матэрыялы згрупаваныя над рубрикай «**Вёска**». Дадатна якасць гэтага працысу — разнасае назначаваныя эмпірычнага матэрыялу. Хоць маладыя беларускія гісторыкі не заўжды малі прадэмансстрація валоданьне базавымі крыніцазнаўчымі прыёмамі, найперш, прыёмам канфрантациі крыніц. Прыкладам гэтага ёсьць артыкул Аляксандра Шлюбскага «Паны і сяляне ў першай палове XIX стагодзьдзя». Гэты тэкст створаны на базе афіцыйных дакументаў архіваў менскага губэрнатара і менскага губэрнскага дварянскага дэпутацкага сходу. Як адзначыў аўтар у самым пачатку артыкулу: «Выявіць беларускім сялянам польскага пана-ката — вось заданые гэтага нарысу». Аргументы на карысць перавыдання гэтага тэксту: наяўнасць цікавых звестак на сацыяльнай гісторыі і, адначасова, ілюстрацыя ангажаванага падыходу да матэрыялу.

А вось тэкст Дапілы Васілеўскага «Беларускае вольна-економічнае таварыства» цікавы тым, што дапасоўвае гаспадарчую і асьветную дзейнасць шляхты і аштарнікаў таксама да аграрнай гісторыі краю.

Яшчэ адзін аўтар, Міхайл Мялешка, у артыкуле «Сялянскае пытаньне ў часе паўстання 1863 году ў Беларусі» паказвае, як супрацьлеглыя палітычныя сілы — шляхецкія рэвалюцыянэры і царская адміністрацыя — мусілі змагацца за сымпатіі сялянаў, якіх абодва гэтыя лягеры бачылі сваімі галоўнымі хаўрусынкамі. Што ж, заўчым да пазытыўных вынікаў трагічнага заканчэння паўстання тое, што «па ўказу 1 сакавіка 1863 г. сяляне Беларусі на 20 гадоў раней перасталі рабіць пашынчу, чымся сяляне Расіі», а выкупная аценка зямлі была для беларускіх сялянаў звыжана на 20 %.

Зусім новая мэтадалігічныя далігляды для тагачаснай гісторыяграфіі прыгадыняе артыкул Данілы Васілеўскага «Сялянства Віцебскай і Магілёўскай губэрні у паўстанні 1863 году». Тут мы маем справу зі вельмі раннім выкарыстаннем мэтадаў вуснай гісторыі. Па съведчанні Васілеўскага,

Аршанскае акруговое таварыства краязнаўства пачало зьбіраць запісы паданіньшў аб паўстанні 1863 г. у межах бытых Віцебскай і Магілёўскай губэрні.

Дасьледчая пазыцыя аўтара вельмі выразная:

За адсумасцю пісьмовых съведчаніньшў сялянства аб іх падзеях, пачуцціях у часы паўстання запісы народных паданіньшў аб паўстанні маюць значынне першадных крыніц, а высыпленыне гэтых паданіньшў па архіўных матэрыялах дae магчымасць выявіць настроі вёскі, маёнтка, селяніна да пана-паўстанца і раслумачыць незразумелыя паводзіны сялянства ў часы паўстання.

Але адначасова гэтая ж праца зас্বядчыла і эўрыстычную абмежаванасць мэтадаў вуснай гісторыі. Прывядзем тут характэрны прыклад: паводле запісаў аўтара, «экономічны стан вёскі быў зусім дрэнны. Прыгон цягнуўся 5—6 дзён на тыдзень. Мы памятаем падобныя фразы яничэ з школьніх падручнікаў. Ужо тады, за позынімі Саветамі, гэтыя съцверджаныні выклікалі ў мяне лёгкі недавер, зыходзячы ўжо хаця б з прынцыпаў простай лёгкі. Падобныя вусныя звесткі заўжды варта ператравяраць па іншых крыніцах. Паводле «Масцовага палажэння для вялікарускіх, наварасійскіх і беларускіх губэрніяў» 1861 г., за «вышэйшы» сялянскі надзел (ад 4 да 5,5 дзесяціны) пашынча на складала 40 мужчынскіх і 30 жаночых дзён ці аброк 8 руб. у год. Магчыма, сяляненіфарматары ў такой гіпэрбалізаванай форме маглі перадаваць успаміны пра напружаныя сезонныя працы ў пэрыяды сяўбы ці жніва, але гісторыку, які публікуе звесткі, сабраныя з дачамогай вуснай гісторыі,

заўжды варта мець на ўвазе ўключэнне фальклёрных мэханізмаў у функцыянаваннне вуснай інфармацыі.

Яшчэ без аднаго блёку тэкстаў у прынцыпе ія можа быць зразумелаю эканамічная ды палітычная гісторыя Беларусі канца XVIII — пачатку XX стст. Гэта разьдзел «Габрэі». Мы можам не да канца адчуваць, наколькі адрозніваецца дэмографічны і ўрбаністычны ляндшафт сучаснай Беларусі ад сацыякультурнай сітуацыі ў мястэчках і гарадох таго часу — да паловы іх насельніцтва складалі менавіта габрэі, якія мелі тут разгалинаваную фінансавую, гандлёвую і асьветную інфраструктуру. Трэба адзначыць, што адмыслоўцамі па габрэйскай тэматыцы ў Беларусі былі ў той час самі габрэі — сярод іншых нацыянальных групай папросту ня мелася знаўцаў габрэйскай мовы (ідышу), сама габрэйская супольнасць ад царскіх часоў жыла досыць ізалявана, што таксама не спрыяла пашырэнню габрэйскіх даследаванняў у акадэмічных асяродках. Але зь іншага боку, габрэйскія даследаванні выломваліся па-за этнічныя ды дзяржаўныя межы Беларусі, бо тычыліся агульнаімпэрскай проблематыкі — т. зв. «мяжы аселасці».

Ізраіль Сосіс у сваёй працы «Да гісторыя антыгабрэйскага руху ў царскай Расеі» прааналізаваў антыгабрэйскія пагромы 1881—1882 гадоў, якія, паводле словаў аўтара, «уразілі ўсіх сваёй нечаканасцю і вялізнымі памерамі распаўсюдом». Да гэтага моманту, на працягу XIX стагодзідзя антыгабрэйскія беспарацкі, у большых ці меншых памерах, адбываліся толькі ў адной Адэссе. Пагромы і рэакцыя 80-х і 90-х гадоў выклікалі пералом у ідэалагічных плынях габрэйскай інтэлігенцыі:

Ранейшая захопленая вера ў сілу прагрэсу, усемагутнасць верау і дабратворнасць збліжэння ці нават «зьліцьця» габрэяў з навакольным насельніцтвам саступіла месца расчараванню і бязъвер'ю, на глебе якіх разыўлася палестынафільства.

Апошніяе, аднак, даволі хутка — у канцы 1890-х гадоў — загібела і саступіла месца сіянізму.

Тэматыка артыкулу Г. Перліна выглядае на першы погляд досыць партыкулярна — «Да гісторыі яўрэйскага друку на Беларусі». У гісторыі разьвіцьця габрэйскай друкарскай справы ў былой Расейскай імперыі Беларусь займала храналягічна другое месца (калі не лічыць Польшчу): габрэйскія друкарні ўзынілі тут пасыль таго, як яны раззвілі ўжо даволі інтэнсіўную дзеянасць на Валыні. Першая габрэйская друкарня на тэрыторыі Беларусі — у Шклове — была закладзена ў 1783 г. Але сама ідэя стварэння съвецкіх друкарняў была павязаная з рухам Габрэйскай асьветы (Гаскалы), які ўзынік сярод габрэяў Эўропы ў другой палове XVIII ст. Ідэолягі і стваральнікі гэтага руху выступалі за прыніцце каштоўнасцяў Асьветніцтва, большую інтэграцыю ў эўрапейскае

грамадства, а таксама пашырэнъне адукацый ў галіне съвецкіх навук, іўрыту ды вывучэнъне гісторыі габрэйскага народу. Гаскала ў гэтым сэнсе азначала інтэграцыю габрэяў Эўропы ў съвецкае жыцьцё, што прывяло да стварэння першых габрэйскіх палітычных арганізацыяў і барацьбы за адмену дыскрымінацыйных законаў (эмансыпация габрэяў). У Расейскай імперыі ідэйным лідарам Гаскалы быў Ісаак Бэр Левінзон (1788—1860), які заклікаў габрэйскую моладзь да шырэйшага вывучэння расейскай мовы, а таксама настойваў, што рамёствы ды земляробства лічыліся габрэйскім аўтарытэтамі найболышы высакароднымі заняткамі. Дзейнасць Левінзона сустрэла варожую рэакцыю традыцыйна-ліццкіх калаў габрэйства. У гэтым коле сунярочнасцяў і разыўвалася габрэйская друкарская справа ў Беларусі.

Пэўным падсумаванынем габрэйскай тэматыкі можна лічыць артыкул Саламона Кацэнбогена «Прававое становішча габрояў у Беларусі пачыненні рэвалюцыі 1917 г.». Гэты тэкст, фактычна, ёсьць аналізам тых даволі шматлікіх спробаў рэформаў юрыдычнага статусу шматлікага габрэйскага насельніцтва заходніх губерній імперыі. Бо ўтварылася парадакальная сітуацыя: гэтае насельніцтва, маючы сваю фінансавую і асьветніцкую эліту, рэальна ўпітываючы на разывіцьцё гарадоў і ўсёй гаспадаркі дзяржавы, цярпела значныя абмежаваныні ў сваіх грамадзянскіх і палітычных правах. У выніку ўрады як лібралітарных імпаратараў (Аляксандра I і Аляксандра II), так і кансерватыўных (Мікалая I і Аляксандра III) ня здолелі вырашыць гэтую «праклятую проблему» Расеі. Улік гэтага чынніку дазваляе зразумець, чаму так багата габрэйской моладзі пайшло ў рэвалюцыйныя рухі.

Яшчэ адна тэндэнцыя новапаўсталай беларускай гістарыграфіі — увага да гісторыі і актуальнага статыстычнага стану Менску, які асэнсоўваўся ўжо не праста як адзін з найбуйнейшых гарадоў краю, а як сталіца. Гэтыя тэксты згрупаваны пад рубрикай «**Менск мадэрыны**».

Даволі падрабязная статыстычныя звесткі зъмяшчае артыкул Рыгора Рака «Рамеснік м. Менску да рэвалюцыі 1917 г. (1866—1916 гг.)» — як адносна структуры, так і да ліку і складу цэхавых рамеснікаў. Наступныя матэрыялы пра Менск правакуюць адну нечаканую думку — вісьвятаеца, што ў 1920-х гадах у Беларусі вельмі актыўна выкарыстоўваліся мэтады культурнай антрапалёгіі, прынамсі, пры правядзенні наўсявіх дасьледаваньняў. Бо якраз з выкарыстаныем гэтых прыёмаў адбываліся досыльеды Менску, пра што съведчаць артыкул Янкі Леўчuka «Фабрычна-прамысловыя прадпрыемствы места Менску (нататкі да маршурутаў)» і асобны матэрыял «Дасьледваньне Менскага рынку студэнтамі Белпэдтэхнікуму ад 31.X.1927 г.». Сама культураная антрапалёгія як наука дысцыпліна ў пачатку XX ст. перажывала толькі пэрыяд свайго станаўлення, найперш у Злучаных Штатах. Не да канца яшчэ

ПРАДМОВА

зразумела, хто займаўся рэтрансляцыяй гэтых мэтаў у Беларусі ў тэарэтычным пляне. Але менавіта падобныя дасыледаваныні сацыяльна-антрапалагічнага асяродзьдзя Менску прыгадчыняюць нам новыя старонкі гісторыі беларускай навукі.

Што да прынцыпаў падачы матэрыялу, то створаныя ў беларускай мове тэксты ў гэтым нумары дзеля захавання калірту і духу эпохі ў парадку выключэння публікуюцца ў арыгінальным правапісе, з захаваннем лексычных і граматычных асаблівасцяў; папраўлены толькі памылкі і несystэмныя варыянты напісаныня. Тэксты ж, напісаныя ў арыгінале па-расейску, перакладзены на беларускую мову і публікуюцца сучасным клясычным правапісам.

Да тэкстаў зробленыя неабходныя заўвагі і каментары. Алошнія тычица мениш знаных тэрмінаў, асабаў, зъяваў. Раскрытыя некаторыя абровіятуры, а таксама, у выпадку неабходнасці, удакладнены аўтарскія спасылкі. Усе заўвагі і каментары, як укладальніка, так і рэдактара гэтага тому «ARCHE», у спасылках паказаныя рымскімі лічбамі — у адрозненніе ад аўтарскіх спасылак, пазначаных арабскімі лічбамі.

Знаёмства з тэкстамі гісторыкаў 1920-х гадоў дазваляе нам унікнуць рэдукаваных поглядаў як на мінулае Айчыны, так і на патэнцыял яе дасыледчыкаў. Мы бачым краіцу, так не падобную на сёньняшнюю Беларусь, краіну, іра якую можна скласці некалькі нацыянальных наратываў. Ці можам мы даць рады з гэтай разнастайнасцю і ўзяць на сябе адказнасць за ёсю яе культурную спадчыну? У любым вышадку, мы маем шанец, зважаючы на гісторыю, вывесыці Беларусь на агульнаэўрапейскі канцэкт.

Адначасова мы бачым, інаколькі цікава і плённа пачыналіся беларуская гісторыяграфія і гуманістыка ў 1920-х гадох. Практычна ўсе тагачасныя аўтары праз 10—15 гадоў пасъля напісаныня гэтых тэкстаў былі расстрэляныя ці апынуліся ў лягерох. Няхай рэпаблікацыя іх тэкстаў стане, агроч ішага, актам памяці гэтаму расстралянаму пакаленню. Ня будзем забывацца на сваіх папярэднікаў!

Алег Дзярновіч